

**ФОТОГРАФУВАЛИСЬ
ВВЕЧЕРІ, КОЛИ БУЛА
ПРОЗА
WERNAKULARNE
P R A K T Y K I
FOTOGRAFICZNE
W UKRAINIE**

Andrii Dostliev
After silence
Denys Pankratov
Dmytro Krasnyi
Anna Pylypyuk &
Volodymyr Shypotilnykov

Kuratorka: Olena Martynchuk

9.12.2022 - 13.01.2023
Galeria WBPiCAK

Wojewódzka
Biblioteka Publiczna
i Centrum Animacji Kultury
w Poznaniu

WIELKOPOLSKA

URZĄD
MARSZAŁKOWSKI
WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO

*Tytuł wystawy zawiera fragment w języku ukraińskim, który pochodzi z podpisu na rewersie zdjęcia z prywatnej kolekcji Oleny Martynchuk. Tłumaczenie w języku polskim: „Robiliśmy zdjęcie, kiedy była burza”.

Na pewno część z Was zaskoczyło słowo *wernakularne*, ale niech nie będzie ono dla Was czymś enigmatycznym i niezrozumiałym, niech pomoże Wam się odnaleźć w wielowymiarowych powiązaniach ludzi z fotografią.

Pojęcie *wernakularny* powszechnie używano w architekturze na określenie obiektów zbudowanych oddolnie, na podstawie lokalnych tradycji i materiałów. W odniesieniu do fotografii dotyczy ono takich jej rodzajów, które znajdowały się na peryferiach historii fotografii i były pomijane przez badaczy_czki. W tym pojęciu jest miejsce na wszelkie rodzaje zdjęć, służące do rozmaitych celów, na przykład osobistych, komercyjnych, naukowych lub kryminalistycznych. Mimo tego, otwartość i szerokość definicji prowokuje dyskusję o roli i znaczeniu kategorii *wernakularnej*. Minęło ponad 20 lat od pierwszego użycia tego terminu w odniesieniu do fotografii. Historyk fotografii Geoffrey Batchen zaproponował później odrzucenie pojęcia *fotografia wernakularna*, aby skupić się na tym, czym te zdjęcia są teraz, a nie na tym, czym były.

Czym wobec tego są te zdjęcia teraz? Myślmy o fotografiach przede wszystkim jako o „nośnikach informacji” czy „zapisach rzeczywistości”. Raczej nie traktujemy ich jako złożonych istot, z którymi współzamieszkujemy. Nie traktujemy ich jak przedmioty, mające znaczący wpływ na nasze życie.

Wystawa *Фотографувались ввечері, коли була гроза. Wernakularne praktyki fotograficzne w Ukrainie* proponuje spojrzenie na fotografię jako praktykę społeczno-kulturową, posiadającą sprawczość w naszym życiu codziennym. Wchodzimy w interakcje z fotografią poprzez różnorodne obszary i formy funkcjonowania. Mogą to być rodzinne zdjęcia starannie poukładane w albumach, fotografie kryminalistyczne precyzyjnie przechowywane w pudełkach archiwizacyjnych, a nawet portrety do dokumentów w portfelach. Niemal każdy taki obiekt fotograficzny ma własną historię życia i przeobrażeń.

Wystawa prezentuje artystyczne i badawcze opracowania dziedzictwa fotograficznego we współczesnej Ukrainie oraz praktyki jego zachowania w warunkach pełnowymiarowej rosyjskiej inwazji na Ukrainę. Na wystawie prezentowane są prace artystów_ek, dla których punktem wyjściowym jest fotografia codziennego użytku. Interakcje artystyczne i badawcze pokazują, co kryje się za treścią fotografii, wskazują na złożoność jej materialności oraz unikatowość i typowość obrazów fotograficznych w Ukrainie.

Termin *fotografia wernakularna* pojawił się w dyskursie fotograficznym po raz pierwszy w eseju Geoffrey'a Batchena *Vernacular Photographies* opublikowanym w 2000 roku.

Olena Martynchuk

*У назві виставки є фрагмент українською мовою, який походить із підпису на звороті фотографії з приватної колекції Олени Мартинчук.

Можливо, декого з вас здивує слово *вернакулярні*, але нехай воно не буде чимось загадковим і незрозумілим, натомість допоможе вам зорієнтуватися у багатовимірних зв'язках фотографії з людьми.

Поняття *вернакулярний* широко використовується в архітектурі для опису будівель, стихійно побудованих, зокрема на основі місцевих традицій та матеріалів. У контексті фотографії, поняття увиразнює види світлин, які були на периферії історії фотографії та довгий час залишалися поза увагою дослідників_ць. У цьому терміні є місце для всіх видів фотографій, яких використовують для різних цілей, наприклад, особистих, комерційних, наукових або криміналістичних. Попри це, всеохопність визначення проковує дискусію щодо ролі та значення категорії *вернакулярний*. Минуло більше 20 років з того часу, як цей термін вперше з'явився у контексті фотографії. Пізніше історик фотографії Джеффри Батчен запропонував відмовитися від терміну *вернакулярна фотографія*, щоб зосередитися на тому, чим зараз є фотографія, а не тим, чим вона була раніше.

То чим є фотографія зараз? Передовсім ми сприймаємо фотографії як “носії інформацій” або “записи дійсності”. Ми радше не сприймаємо їх як складних істот, з якими ми співіснує. Не розглядаємо їх як об'єкти, що мають значний вплив на наше життя.

Виставка *Фотографувались ввечері, коли була гроза. Вернакулярні фотопрактики в Україні* пропонує розглянути фотографію як соціокультурну практику, що має вагому роль у нашому повсякденні. Ми взаємодіємо з фотографією через різноманітні форми та обставини. Це можуть бути як і родинні фотографії, старанно вкладені в альбоми, так і криміналістичні фото, ретельно збережені в архівних коробках, чи навіть портрети для документів у гаманцях.

Виставка презентує мистецькі та дослідницькі опрацювання фотографічної спадщини в сучасній Україні та практики збереження в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну. На виставці представлено роботи, які зосереджені на фотографії повсякденного вжитку. Мистецькі та дослідницькі взаємодії показують те, що приховане за змістом фотографії, звертають увагу на її складну матеріальність, унікальність і типовість зображень в Україні.

Термін *вернакулярна фотографія* вперше з'явився у фотографічному дискурсі в есе Джеффри Батчена *Вернакулярна фотографія*, опублікованому в 2000 році.

Олена Мартинчук

Andrii Dostliev

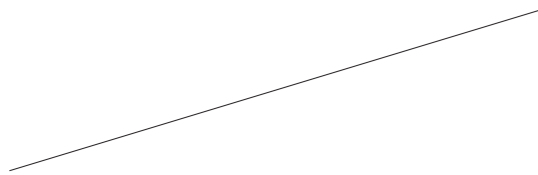
Українська фотографія радziecka z lat 30.

fotografia analogowa

2020 – ...

Każdy polaroid mieści fragment tekstowy z aktów archiwalnych spraw, opisujących rodzinne i amatorskie fotografie osób represjonowanych podczas Wielkiego Terroru w latach 30. w Ukrainie. Właściciele i właścicielki zdjęć zostali aresztowani przez radziecką policję polityczną (GPU) lub NKWD, a następnie oskarżeni o działalność przeciwko reżimowi radzieckiemu. Zostali rozstrzelani lub wywiezieni do obozów koncentracyjnych Gułag. Zdjęcia wraz z innymi prywatnymi rzeczami były niszczone lub konfiskowane — osobiste pamiątki stawały się materiałami dowodowymi po dołączeniu ich do akt spraw karnych.

Andrii Dostliev od długiego czasu zajmuje się opracowywaniem spraw osób represjonowanych w ukraińskich archiwach. Znalazł odniesienia do fotografii, które kiedyś rzeczywiście istniały, lecz w wyniku represji stały się obciążające dla ich właścicieli i właścicielek. Za pośrednictwem fotografii natychmiastowej, artysta utrwalił ślady wyrzuconych lub zniszczonych zdjęć, zrobionych lub należących do osób, które nie przystawały do radzieckiej polityki imperialnej na skolonizowanych terenach Ukrainy.

Андрій Достлєв

Українська радянська фотографія 1930-х років

аналогова фотографія

2020 – ...

Кожен полароїд містить текстовий уривок з архівних справ з описом родинних та аматорських фотографій людей, репресованих у 1930-х роках під час Великого терору в Україні. Власники та власниці фотографій заарештовані радянською політичною поліцією (ГПУ) або НКВС і звинувачені у діяльності проти радянського режиму. Згодом їх розстріляли або депортували до концтаборів ГУЛАГу. Фотографії разом з іншими приватними речами знищували або вилучали — особисті речі ставали матеріалом обвинувачення після того, як їх додавали до кримінальних справ.

Андрій Достлєв тривалий час досліджує справи репресованих в українських архівах. Він знайшов згадки про фотографії, які колись справді існували, але в результаті репресій стали компроматом на їхніх власників. Через миттеву фотографію художник зберіг сліди викинутих або знищених світлин, які зроблені або належали людям, що не відповідали радянській імперській політиці.

F	2	3	4	F	6	7	F		10	11	F	13		15	
16	17	F	19	20	21	22	23	24	F	26	27	28	29	30	
F	F		34	35	F	37	F	39	40	41	F	43	F	45	
46	47	48	49	50	F		53	54	F	56	57	58	59		
F	F	63	64	65	66	67	68	69		F	72	73	74	75	
		77	78	F	F	81	82	F	84	F	86	87	F	89	F
91	92	F		95	96	97	98	99	100	101	F		F	105	
F	107	108	109	F	111	112	113		115	F	117	118	119	120	

Różne dowody osobiste 8 szt, różne listy 140 szt, notatniki 4 szt, teczka z dokumentami osobistymi 1 szt, zdjęcia 1 szt, zeszyty z notatkami 5 szt, papierośnica z notatką w języku obcym, książka 1 szt, różne zagraniczne pisma formalne ze zdjęciami 8 szt, różne notatki 3 szt, jako nie mające związku z popełnionym przez K. przestępstwem i nie stanowiące dowodów – mają zostać zniszczone.

Pytanie: Kto oprócz G. został przedstawiony na zdjęciu przyniesionym Panu przez P.?
Odpowiedź: Niejaki R., nasz dawny kolega ze szkoły w Sutyskach.

Pytanie: Czy fotografował Pan biedotę?
Odpowiedź: Tak, zrobiłem zdjęcie jednej biednej osobie, aby mieć dokument trudów życia w 1933 r. *Jest to nawiązanie do Hołodomoru z lat 1932-1933 – przymusowego głodu na terenie sowieckiej Ukrainy, który spowodował śmierć od 2,4 do 7,5 mln osób.

Wiem, że w 1933 roku przyjechali jacyś nieznani mi ludzie, nazywający się delegatami z Ameryki. Byłem świadkiem tego, jak zwoływali ubogą ludność żydowską i fotografowali te osoby.

Kiedy zapytałem, dlaczego są fotografowani, usłyszałem od biednej ludności żydowskiej, że chcą pokazać w Ameryce jak żyje biedota w ZSRR.

W czasie, gdy kopuły były usuwane z budynku przy ulicy Lenina 25, obywatel K. zrobił zdjęcie katedry zakupionym aparatem przed usunięciem kopuły, a także sfotografował moment kiedy robotnicy usuwali kopuły.

2 Різних посвідчень 8 шт., різних листів 140 шт., нотатників 4 шт., справа з особистими документами 1 шт., фото-карток одна шт., загальних зошитів з нотатками 5 шт., коробка від папірос з записом іноземною мовою, книга 1 шт., різних іноземних формених листів з фотознімками 8 шт., різних нотаток 3 шт., як такі, що не мають стосунку до вчиненого К. злочину і не є речовими доказами — знищити.

3 Питання: Хто окрім Г. був зображений на фотокартці, яку Вам доставив П.?
Відповідь: Певний Р., наш колишній товариш по навчанню в Сутиській школі.

4 Питання: Ви займалися фотографуванням жебраків?
Відповідь: Да, я сфотографував одного жебрака, щоб мати документ, який свідчить про важке життя в 1933 році.

6 Мені відомо, що в 1933 році з Америки приїздили якісь невідомі мені люди, які називали себе делегатами з Америки, але я сам бачив, як вони викликали бідне єврейське населення, яке фотографували.

7 Коли я питав, навіщо їх фотографують, то з боку єврейського населення чув, що вони хочуть показати в Америці як живе біднота в СРСР.

10 В момент, коли знімали куполи з собору на вул. Леніна 25, громадянин К. придбаним фотоапаратом сфотографував собор до зняття куполів, а також сфотографував момент, коли робочі знімали купола.

Zdecydowałem się zniszczyć zdjęcie, ponieważ przedstawiało ono N.

Pytanie: Pokazywane jest Panu zdjęcie nr 2 zarekwirowane 11.09.1937 roku. Proszę powiedzieć, kto jest przedstawiony na tej fotografii.

Odpowiedź: Przedstawieni na pokazanym zdjęciu to siostra mojej żony Malka L., jej mąż Zats Sh., mieszkają w Besarabii, w Bălți, oraz siostra Zatsa, nie znam jej imienia.

Pytanie: Pokazywane jest Panu zdjęcie nr 6 zarekwirowane 11.09.1937 roku. Proszę powiedzieć, kto jest przedstawiony na tej fotografii.

Odpowiedź: Przedstawieni na pokazanym zdjęciu to siostra mojej żony Haysir L. z mężem, nie znam jego nazwiska. Mieszkają w Kanadzie, w Ameryce.

Pytanie: Pokazywane jest Panu zdjęcie nr 7 zarekwirowane 11.09.1937 roku. Proszę powiedzieć, kto jest przedstawiony na tej fotografii.

Odpowiedź: Przedstawiony na pokazanym zdjęciu jest siostrzeniec mojej żony Tule M. Mieszka w Szargorodzie, w powiecie Mohyliv-Podil's'kyi.

Pytanie: Pokazywane jest Panu zdjęcie nr 8 zarekwirowane panu 11.09.1937 roku. Proszę powiedzieć, kto jest przedstawiony na tej fotografii.

Odpowiedź: Przedstawiony na pokazanym zdjęciu jest mój brat Nesia M. Mieszka w Evpatorii, pracuje jako ochroniarz w fabryce włókienniczej.

Pytanie: Skąd ma Pan zdjęcie ojca F.?

Odpowiedź: Zdjęcie to wzięłem ze ściany pokoju, w którym mieszkał D.

Kiedy byłem w mieszkaniu V., jego żona pokazywała mi zdjęcia krewnych braci V., którzy mieszkają w Austrii i studiują tam na uniwersytecie.

Podczas tego spotkania O. wyjął z kieszeni 2 zdjęcia, które później zostały mi zarekwirowane podczas rewizji i oświadczył, że to jest przysły prezydent Republiki Ukrainskiej, który ma zastąpić zamordowanego Petlurę, nazywa się Mikołaj Lewicki, pracuje w spółdzielni w Kijowie.

*Nie mam pojęcia, kim może być ten rzekomy „prezydent Republiki Ukrainskiej”.

Na pokazanym mi zdjęciu, podpisanym na odwrocie „V. vel B.” rozpoznaję z profilu Omeliana Oleksowicza B., ale en face nie jest do niego zbyt podobny, łysina na głowie jest mało widoczna.

Na pokazanym mi zdjęciu en face, podpisanym na odwrocie „V. vel B.”, rozpoznaję Omeliana Oleksandrowicza B. po jego ponurej minie. Chociaż bardzo postarzał się od czasu gdy ostatni raz go widziałem.

11 Фотокартку я вирішила знищити тому, що на ній був знятий Н.

13 **Питання:** Вам пред'являється фотокартка №2, вилучена у Вас 11.09.1937 року. Розкажіть, хто на цій фотокартці сфотографований?

Відповідь: На пред'явленій фотокартці сфотографовані сестра моєї дружини Малка Л., її чоловік Зац Ш., що мешкають в Бессарабії в місті Бельці, та сестра Заца, як її звати не знаю.

15 **Питання:** Вам пред'являється фотокартка №6, вилучена у Вас 11.09.1937 року. Розкажіть, хто на цій фотокартці сфотографований?

Відповідь: На пред'явленій фотокартці сфотографовані сестра моєї дружини Хайсір Л. зі своїм чоловіком, прізвища його не пам'ятаю. Мешкають вони в Канаді, Америка.

16 **Питання:** Вам пред'являється фотокартка №7, вилучена у Вас 11.09.1937 року. Розкажіть, хто на цій фотокартці сфотографований?

Відповідь: На пред'явленій фотокартці сфотографований племінник моєї дружини Туле М. Мешкає в місті Шаргороді Могилів-Подільського округу.

17 **Питання:** Вам пред'являється фотокартка №8, вилучена у Вас 11.09.1937 року. Розкажіть, хто на цій фотокартці сфотографований?

Відповідь: На пред'явленій фотокартці сфотографований мій брат Неся Шимонович М. Мешкає в місті Євпаторія, працює охоронцем на трикотажній фабриці.

19 **Питання:** Звідки у вас фотокартка батька Ф.?

Відповідь: Цю фотокартку я також взяв в кімнати (зі стіни), де жив Д.

20 Коли я був в квартирі В., його дружина показувала мені фотознімки родичів — братів В., які мешкають в Австрії, і розповідала мені, що вони навчаються в вищому учбовому закладі.

21 При цій зустрічі О. витягнув з кишені 2 фотокартки, які в мене вилучили під час обшуку, і повідомив, що це майбутній президент Української республіки, замість вбитого Петлюри, звати його Микола Левицький, працює в Києві в кооперації.

*Навіть не уявляю, хто це такий.

22

23

W czasie aresztowania mojego męża Samuela Borysowicza S., podczas rewizji w dniu 18 lipca 1937 r., zarekwirowano mi zdjęcie B. w mundurze NKWD, którą przyniosła mi matka w latach 1924-26, ale dokładnie nie pamiętam.

Czy wie Pan, co przedstawia to zdjęcie? Widzę je po raz pierwszy, jako że jest bardzo stare, moje oczy są słabe i nie mogę stwierdzić, czy to mężczyzna, czy kobieta, pochylona i trzymająca dziecko.

To zdjęcie zostało odebrane przed deszczem wraz z innymi zabawkami w 1937 roku przez moją żonę, ponieważ moje wnuczki i dzieci sąsiadów miały wiele zabawek i różnych obrazków, ale nie jestem w stanie powiedzieć, co jest przedstawione na tym zdjęciu – kobieta czy mężczyzna z dzieckiem.

Kilka dni później nasz kierownik produkcji P. i pracownicy fabryki zauważyli, że moje zdjęcie na tablicy zostało kilkakrotnie przebite w okolicy serca, po czym fakt ten został sprawdzony przez komisję związkową i dyrekcję fabryki, ale sprawcy nie udało się ustalić.

*Jest to zdjęcie na tablicy honorowej mieszkańców Stachanowa.

Przejęta do okazania w Sztepowskim Rejonowym Wydziale NKWD fotografia obywatela Fedira G., na której ww. G. jest sfotografowany podczas służby w carskiej starej armii, nic więcej nie znaleziono.

Po stronie rumuńskiej Nuhim L. ma córkę o imieniu Malca, z którą utrzymuje bliski kontakt, otrzymuje listy, paczki itp. W 1935 roku sam słyszałem, jak czytał list od niej, gdzie było napisane, że bardzo dobrze jej się powodzi, wyszła za mąż za dobrego człowieka; później otrzymał jej zdjęcie z mężem.

Pierwszy raz byłem u niej w domu, kiedy dowiedziałem się, że jedzie do Moskwy i poprosiłem ją, żeby odebrała tam moje zdjęcia. Drugi raz, kiedy pojechałem odebrać od niej te zdjęcia, a trzeci, kiedy wypiliśmy u niej kieliszek wódki, choć ja wtedy w ogóle nie piłem wódki.

Jeśli chodzi o przedmioty zarekwirowane podczas rewizji — zdjęcia drogie zarówno mi, jak i mojej rodzinie. Wśród zdjęć znajdują się dokumenty fotograficzne świadczące o mojej pracy na rzecz radzieckiego rządu robotniczo-chłopskiego, m.in. z lat 1917, 1918, 1919 i 1920, a także od dzieciństwa do 51. roku życia.

Pytanie: Czy ma Pan jeszcze dokumenty Oleksandra P. i zdjęcie, o których Pan wspominał?

Odpowiedź: Nie miałem tych dokumentów, Aleksander pokazał mi tylko zdjęcie swojego przyjaciela, ale nie zostawił go w mieszkaniu.

24 Під час арешту мого чоловіка Самуїла Борисовича С., під час обшуку 18 липня 1937 року в мене було вилучено фотокартку Б. в формі НКВС, яку привезла мені мати в 1924–26, але точно не пам'ятаю.

26 Чи знаєте ви що це картка? Картку я бачу вперше, тому що вона дуже стара, я погано бачу і не можу розрізнити, чи це чоловік, чи жінка зігнулась і тримає дитину.

27 Картка ця була підібрана від дощу разом з різними іграшками в 1937 році моєю дружиною, бо мої онуки і сусідські діти мали багато іграшок і різних карток, але я й досі не знаю, що на знімку, жінка чи чоловік з дитиною.

28 Через декілька днів наш завідуючий виробництвом П. і робітники фабрики помітили, що моя вивішена фотокартка була проколота декілька разів в області серця, після чого цей факт перевіряли профком і дирекція заводу, але винного не встановили.

*Мова йде про фотографію на дошці пошани стаханівців.

29 Вилучено для пред'явлення в Штепівському районному відділку НКВС фотокартку громадянина Федора Івановича Г., на котрій він сфотографований під час його служби в царському старому війську, більше нічого не знайдено.

30 Нухім Л. на румунському боці має рідну доньку на ім'я Мальця, з якою підтримує тісний зв'язок, одержує листи, посилки і т.д. Я в 1935 році сам чув, як він читав від неї листа, в якому написано, що їй живеться дуже добре, вийшла заміж за хорошого чоловіка і тоді він отримав фото з нею і її чоловіком.

34

35 Що стосується вилученого під час обшуку — фотокартки, які мені дорогі, як і моїй родині. Серед фотокарток є фотодокументи, що свідчать про мою роботу на користь радянської робітничо-селянської влади, як то 1917, 1918, 1919 та 1920 роки, а також з мого дитинства до 51 року.

37 **Питання:** Чи збереглися у вас документи Олександра П. і фотокартка, про яку ви говорили?

Відповідь: Ці документи були не в мене, фотокартку, на якій був знятий його приятель, Олександр мені тільки показав, але в квартирі не лишав.

Pytanie: Pokazywane jest Panu zdjęcie. Kogo przedstawia?

Odpowiedź: Na pokazanym mi zdjęciu jest "szames" z żydowskiej synagogi, który na początku grudnia 1937 roku przyprowadził do mojego mieszkania "mohela" z Romny.

Czekając na żonę H., poszedłem do stołu w pokoju, gdzie znajdował się album i zacząłem przeglądać zdjęcia, wśród których było zdjęcie M. wraz z jakąś kobietą. Nie wiem kim była ta kobieta, ale wierzę, że to była jego żona.

Kilka dni po aresztowaniu M., kobieta która została sfotografowana razem z M., była w Chudnowie na dworcu, wyszła z mieszkania obywatela H. razem z jego żoną i dlatego uważam, że jest to żona M.

Na stole leżał album ze zdjęciami. Podniosłem go z ciekawości – w środku znajdowały się cztery listy w kopertach.

Rzeczywiście, po wyrzuceniu mnie z partii zniszczyłem przez spalenie dwie fotografie, na których przedstawione były: na pierwszej delegacja Leningradu na III Zjeździe Sowietów, wśród której byli N. i ja; na drugiej – robotnice Żenotdiełu z obwodu piotrogrodzkiego.

*Żenotdieł (wydział ds. kobiet) był sekcją rosyjskiej partii komunistycznej, zajmującą się sprawami kobiet w latach 20.

Na dużym zdjęciu bez podpisów jest przedstawiona grupa 8 osób — wszyscy są moimi znajomymi: 1) ja, 2) Sonia K., 3) Mychajło G., 4) Liusia G., 5) Iosyp V., 6) Pejsach K., 7) Misza R., 8) Tunia S. z Kozelet, półtora roku temu gdzieś się przeniosła. Grupa 8 osób fotografowała w studio Malkina w Niżu. Wszyscy uczestnicy znali się i postanowili zrobić sobie zdjęcie.

Byłem do niedawna zatrudniony jako listonosz i osobiście przyniosłem 3 listy od M. ze zdjęciami. Mogłem to stwierdzić po grubości kopert.

W 1939 roku przyjechała do mnie z Odessy moja siostra Antonina Z. Pokazała mi zdjęcie siostry Albiny z córką, która mieszkała w Polsce i powiedziała, że otrzymała to zdjęcie z Polski, ale nie powiedziała kiedy.

Pytanie: Kim jest kobieta na zdjęciu z Panem?

Odpowiedź: Żona mojego brata Tsylija T., mieszka w Palestynie.

Pytanie: Czy osoba przedstawiona na zdjęciu pokazanym L. to ta sama osoba, która czytała dokument trockistowski w Pana mieszkaniu?

Odpowiedź: Tak, osoba przedstawiona na zdjęciu to ta sama osoba, która czytała dokument trockistowski w moim mieszkaniu.

39 **Питання:** Вам пред'являється фотокартка. Хто це?

Відповідь: На пред'явленій мені фото-картці сфотографований "шамес" єврейської синагоги, який на початку грудня 1937 року привів до мене до квартири роменського "моеля".

40 В очікуванні на дружину X. я підійшов до столу в кімнаті, де лежав альбом, і почав роздивлятися фотокартки, серед яких була й фотокартка M., знятого разом з якоюсь жінкою. Хто ця жінка — мені невідомо, але я вважав і вважаю, що це його дружина.

41 Після арешту M. через кілька днів ця жінка, що була знята разом з M. на фотознімку, була в Чуднові на станції, вона вийшла з квартири громадянина X. разом з його дружиною і тому я вважаю, що це дружина M.

43 Коли я сиділа біля кінця столу, на столі лежав альбом з фотографіями. Я взяла його поцікавитися, там же лежали чотири листи в конвертах.

45 Я дійсно після виключення з партії знищила шляхом спалення два фото-знімки, на яких були зняти: на першому — ленинградська делегація на 3-му з'їзді рад, серед якої були H. і я, на другому — працівники жінвідділу Петроградського району.

46 На фотокартці великій без написів знята група з 8 людей — всі мої знайомі: 1) я, 2) Соня K., 3) Михайло G., 4) Люся G., 5) Йосип B., 6) Пейсах K., 7) Міша R., 8) Туня C. з Козельця, роки півтори тому вона кудись поїхала. Група з 8 людей знімалася в фотографії Малкіна в Ніжині. Всі учасники знайомі між собою і одного разу вирішили сфотографуватися.

47 Я працював донедавна листоношею і особисто від M. приносив три листи з фотокартками. Це було видно з щільності конверту.

48 В 1939 році до мене приїхала моя рідна сестра Антоніна З. з міста Одеса в гості і показувала мені фотокартку сестри Альбіни з донькою, які мешкають в Польщі, і заявила, що картку вона отримала з Польщі, але не сказала коли.

49 **Питання:** Хто ця громадянка разом з вами на одному фотознімку?

Відповідь: Дружина мого брата Циля T., мешкає в Палестині.

50 **Питання:** Чи зображений на пред'явленій вам фотокартці Л. є тією самою особою, яка читала троцькістський документ у вас в квартирі?

Відповідь: Так, саме ця людина, що зображена на картці, читала троцькістський документ у мене в квартирі.

Nie pamiętam który z gości warsztatu zauważył w jego portfelu portret wroga ludu Trockiego i zapytał: „Po co to nosisz, po jaką cholere to nosisz?”. S. odpowiedział: „Lubię go, ale muszę to podrzeć”.

Podczas aresztowania zarekwirowano G. cztery zdjęcia trockistów z kontrrewolucyjnymi napisami.

Pytanie: W jakim celu zachował Pan zarekwirowane podczas rewizji grupowe zdjęcia trockistów z kontrrewolucyjnymi napisami?

Odpowiedź: Cztery fotografie trockistów zachowałem jako pamięć o towarzyszach, z którymi kiedyś pracowałem (*przekreślone*), z którymi byłem na przymusowej emigracji.

O aresztowaniu i wydaleniu Davida V. prawie wszyscy robotnicy fabryki w Jastrubie powiedzieli, że kiedy pracował w tej fabryce, rozdawał robotnikom zdjęcia Trockiego.

Podczas mojego pobytu w Galicji w latach 1927-1928, krewni G. poprosili mnie o przekazanie ich synowi Peterowi zdjęć jego krewnych i przyjaciół. Po powrocie do Ukrainy wysłałem pocztą zdjęcia, które mi dali, na adres we wsi Peczeni, obwód charkowski.

Jest dość oczywiste, że w relacjach z moim ojcem i siostrą nie było nic nagannego. Cała korespondencja z nimi (listy, zdjęcia) została mi zarekwirowana podczas rewizji i może służyć jako dowód.

Gdy dowiedziałem się, że wszyscy obecni będą fotografowani, postanowiłem nie brać w tym udziału i wyszedłem, moja żona została. Tę grupę sfotografował Petrusenko — fotograf, który mieszka teraz w Jasnej Polanie. Później widziałem zdjęcie tej grupy u S.

Pytanie: Kto jest przedstawiony na pokazanym Panu teraz zdjęciu, które zostało zarekwirowane podczas przeszukania?

Odpowiedź: Na tej pocztówce przedstawiony jest Sergiusz Jakowycz L. z rodziną.

Kiedy służyłem w Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej w 1931 roku, przy naszej baterii lub dywizji (nie pamiętam dokładnie) powstała gazeta fotograficzna. Fotografowie tej fotogazety robili zdjęcia, a te lepsze dawali do gazety. Ta gazeta była wystawiona w *Czerwonym Kąci*.

Gorsze zdjęcia zostały częściowo zniszczone, a częściowo rozdane wśród towarzyszy, którzy poprosili fotografów o jakieś zdjęcia. Ja również poprosiłem ich, aby dali mi kilka zdjęć, a ponieważ byli to fotografowie z mojego plutonu, kilka dostałem.

53 Не пам'ятаю, хто саме з відвідувачів майстерні помітив в гаманці портрет ворога народу Троцького і запитав його: "Навіщо ти його носиш, якого біса ти його носиш". С. відповів: "Я його люблю, але доведеться порвати".

54 Під час арешту в Г. вилучено чотири фотознімки троцькістів з контрреволюційними написами.

56 **Питання:** З якою метою ви зберігали в себе вилучені під час обшуку групові фотографії троцькістів з контрреволюційними троцькістськими написами?

Відповідь: Фотографії троцькістів у кількості 4 штук я зберігав як пам'ять про товаришів, з якими я раніше працював (викреслено) був разом у засланні.

57 Про арешт і висилку Давида В. майже всі робітники фабрики "Яструб" говорили, що він, коли працював на фабриці, серед робітників розповсюджував фотографічні картки Троцького.

58 Під час перебування в Галичині в 1927-1928 роках рідні Г. просили мене передати їх синові Петру фотокартки його рідних та приятелів. Отримані мною фотокартки я йому переслала поштою після повернення до України за адресою село Печеніги Харківського округу.

59 Цілком очевидно, що в цьому зв'язку з моїм батьком та сестрою не було нічого гідного осуду. Все листування з ними (листи, фотокартки) було вилучене в мене під час обшуку і служить цьому вагомим доказом.

63 Дізнавшись, що всі присутні будуть фотографуватися, я вирішив не брати в цьому участі і пішов, моя дружина залишилася. Фотографував цю групу фотограф Петрусенко, що мешкає зараз в Ясній Полянці. Фотографію цієї групи я пізніше бачив у С.

64 **Питання:** Хто знятий на пред'явленій вам зараз фотокартці, що була вилучена у вас під час обшуку?

Відповідь: На цій листівці знятий Сергій Якович Л. разом зі своєю родиною.

65 Коли я перебував в лавах робітничо-селянської червоної армії в 1931 році в нас при батареї чи дивізіоні (точно не пам'ятаю) була заснована фотогазета. Фотографи цієї фотогазети продукували знімки і кращі знімки давали до фотогазети. Ця газета висіла в ленинському кутку.

66 Гірші за якістю знімки фотографи частково знищували, а частково роздавали товаришам, які їх просили дати знімки. Я також попросив у фотографів знімки, оскільки ці фотографи були з мого взводу, то вони мені дали ці знімки.

Pytanie: Co zostało przedstawione na tych fotografiach?

Odpowiedź: Na tych fotografiach przedstawiono życie baterii podczas marszów, treningi towarzyszy, najlepszych studentów przy pracy, armaty, obozy, budzenie się po kamiennym śnie, osadzenie w koszarach.

Pytanie: Jak dowiedział się Pan o tych zdjęciach?

Odpowiedź: Po wakacjach na początku roku szkolnego przyszedłem do magazynu, aby odebrać pudełko z moimi rzeczami. Po znalezieniu pudełka w magazynie, położyłem je na stole i zacząłem wyjmować moje rzeczy, układać je na stole. Te zdjęcia również zostały wyjęte z pudełka i rozłożone na stole.

Kilka dni później magazynier powiedział mi, że zapomniałem o zdjęciu (*tu jest oczywisty błąd w protokole, powinno być na stole*) kilka fotografii te zdjęcia zostały zrobione przez R. lub G. Poprosiłem R. o zwrot zdjęć. R. powiedział mi, że widział te zdjęcia w magazynie, ale ich nie zabrał.

Pytanie: W jakim celu zachował Pan te zdjęcia?

Odpowiedź: Zachowałem te fotografie tylko jako wspomnienia z mojej służby w Armii Czerwonej.

Pytanie: Kto oprócz Pana wie o tych zdjęciach?

Odpowiedź: Studenci Instytutu Medycznego w Winnicy, towarzysze R. i G. (nie wiem na pewno czy tylko jeden, czy obaj) wiedzą o tych fotografiach.

Podczas rewizji u Yosypa T., w jego kieszeni znaleziono zdjęcie T., dwie fotografie Nony R., członkini Zjednoczonej Wszechrosyjskiej Organizacji Młodzieży Syjonistycznej, oraz notatki sporządzone jego piśmem odręcznym dotyczące przemówienia w grupach HeHalutz*.

*HeHalutz — żydowski ruch młodzieżowy, który szkolił młodych ludzi do osadnictwa rolniczego w Ziemi Izraela.

Wśród materiałów, które znaleziono podczas rewizji u K., było zdjęcie organizacji Waad, w tym T., V., G., R. oraz dwóch założycieli prawicowego HeHalutzu, którzy później przenieśli się do Palestyny — Nema G. i Sonia K., członkini prawicowego HeHalutzu.

Latem chodziliśmy pływać na plażę. Brał swój aparat FED* i fotografował moją przyszłą żonę oraz przyjaciół.

*FED to radziecki aparat masowo produkowany w Charkowie. Jego nazwa jest akronimem nazwiska Feliksa Edmundowicza Dzierżyńskiego, jednego z architektów czerwonego terroru.

Przedstawił go jako swojego przyjaciela. Zapomniałem jego imię i nazwisko, ale miałem jego zdjęcie, ponieważ podczas kąpieli K. zrobił swoim FED-em zdjęcie mojej żony, przyjaciółki i jego, a ponieważ moja żona była na zdjęciu, dał mi to zdjęcie.

67 **Pytання:** Звідки стало відомо про ці знімки?

Відповідь: Після відпустки на початку навчального року я зайшов до комори отримати свою скриню з речами. Я знайшов скриню в коморі, поставив її на стіл і почав викладати речі на стіл. Ці знімки також були викладені зі скрині на стіл.

68 **Pytання:** Звідки стало відомо про ці знімки?

Відповідь: Після відпустки на початку навчального року я зайшов до комори отримати свою скриню з речами. Я знайшов скриню в коморі, поставив її на стіл і почав викладати речі на стіл. Ці знімки також були викладені зі скрині на стіл.

69 За кілька днів комірниця повідомила мені, що я забув на знімку (*в протоколі допиту тут очевидна помилка, малося на увазі на столі*) якісь фотографії і що ці фотографії взяв Р. або Г. Я звернувся до Р. з проханням повернути мені ці фотознімки. Р. відповів, що він бачив їх в коморі, але не брав їх.

72 **Pytання:** З якою метою ви зберігали ці знімки?

Відповідь: Ці знімки я зберігав виключно як пам'ять про перебуванні в лавах РСЧА.

Pytання: Хто ще крім вас знає про ці знімки?

Відповідь: Про ці знімки відомо студентам Вінницького медінституту товаришам Р., Г. (точно не знаю, одному чи двом).

73 Під час обшуку в Йосипа Т. в його кишені було знайдено фотографічний знімок Т., 2 фотознімки члена ЄВОСМ Нони Р. і тези, складені його почерком, для доповіді в групах «Гехалуцу».

*ЄВОСМ — Єдина всеросійська організація сіоністської молоді.

*Гехалуц — міжнародна молодіжна сіоністська організація.

74 Зі знайдених матеріалів під час обшуку у К. було знайдено фотографічний знімок організації Вааду в складі Т., В., Г., Р. і двох організаторів правого "Гехалуцу" що відбули до Палестини, Неми Г. і Соні К., членкині правого "Гехалуцу".

75 Влітку ми разом купалися на пляжі. Він приносив з собою ФЕД і фотографував ним мою теперішню дружину і знайомих.

77 Він відрекомендував його як свого приятеля. Його прізвище, ім'я і по-батькові я забув, але в мене була його фотографія, оскільки К. сфотографував ФЕДом під час купання мою дружину і приятельку і його, і — оскільки на цій фотографії була моя дружина — він дав мені цю фотографію.

Pytanie: Dlaczego zachował Pan zdjęcia rozstrzelanych zdrajców państwa Tuchaczewskiego, Gamarnika, Jakira, Uborewicza?

Odpowiedź: Wyciąłem je z gazety i dałem dzieciom, a one włożyły je do regału, gdzie pozostały do dziś.

G. powiedział mi, że odwiedził Rykova* kilka razy, rozmawiał z nim, a także pokazał mi zdjęcie, na którym był Rykow, G. i inni ludzie.

*Aleksiej Rykow był premierem ZSRR, zanim został oskarżony o zdradę i stracony.

Pytanie: Świadkowie oskarżają Pana o przechowywanie w swoim biurze literatury, portretów i dyrektyw wrogów państwa Zelenskiego, Kosiora*, Liubczenki, Czerniawskiego, Trylskiego i Mondrusa. Dlaczego Pan to wszystko trzymał?

Odpowiedź: Pamiętam, że trzymałem w biurku tylko sześć egzemplarzy książki Kosiora, które były przeznaczone do zniszczenia, nie pamiętam, żebyśmy mieli cokolwiek innego.

*Stanisław Kosior był pierwszym sekretarzem Komunistycznej Partii Ukrainy i jednym z organizatorów Hołodomoru w Ukrainie.

W 1937 roku w rozmowie z Mykołą S. powiedział mi, że wuj jego żony mieszkał w Polsce i otrzymywał od niego listy oraz zdjęcia, w których pisał, że żyje mu się tam dobrze i że żałuje, że on i jego żona zostali w Ukrainie. Wuj ten w 1920 roku, kiedy przez Winnicę przechodziło polskie wojsko, pracował jako kierowca u Piłsudskiego, z którym wyjechał do Polski.

Strażnik wojskowy zaczął do nas gwizdać, abyśmy zeszli na ląd, ale ona szybko odpłynęła. Strażnik nie nalegał i odpłynęliśmy. Po wypłynięciu zaczęła mówić, że łatwo jest sfotografować ten plac budowy z innego brzegu i że wróg mógłby to wykorzystać.

Trzeciego dnia znów poszedłem z Z. do B., ale tym razem było to po południu. B. poprosił o przyniesienie mu dwóch zdjęć. Po wyjściu od niego zrobiłem zdjęcia u fotografa na ulicy i jakiś czas później przyniosłem je do B. B. poprosił mnie o podpisanie się na odwrocie zdjęć, co zrobiłem, a następnie zaproponował, żebym przyszedł do niego następnego dnia po południu.

Pytanie: Ile było tych zdjęć?

Odpowiedź: Było około trzydziestu fotografii.

Pytanie: Czy zna Pan kogoś z pokazanej Panu grupowej fotografii sześciu osób?

Odpowiedź: Nie znam nikogo.

78 **Pytання:** Для чого ви зберігали в себе фотокартки розстріляних зрадників батьківщини Тухачевського, Гамарника, Якіра, Уборевича?

Відповідь: Я вирізав їх фотокартки з газети і віддав дітям, а діти схоронили їх в шафі, з того часу вони в мене збереглися.

81 Г. казав мені, що він кілька разів був в Рикова, говорив з ним, а також показував мені фотокартку, на якій були сфотографовані Риков, Г. і ряд інших осіб.

*Олексій Риков — колишній голова уряду СРСР. Був звинувачений у зradі і розстріляний.

82 **Pytання:** Свідки звинувачують вас в тому, що ви тримали в себе в службовому столі літературу, портрети і директиви ворогів народу Зеленського, Косіора, Любченко, Чернявського, Триліського і Мондруса. З якою метою ви це зберігали в себе?

Відповідь: Я тільки пам'ятаю, що в мене в столі було шість примірників однієї книжки Косіора, призначеної для знищення, іншого в мене в столі, як я пам'ятаю, нічого не було.

84 В 1937 році в розмові з Миколою С. він казав мені, що в Польщі живе дядя його дружини, від якого він ще в 1936 році отримував листи і фотокартки, в яких той писав, що йому там живеться добре і що він шкодує, що він з дружиною залишився в Україні, а також цей дядя в 1920 році під час переходу поляків через місто Вінницю служив водієм у Пілсудського, з яким поїхав до Польщі.

86 Військовий охоронець почав свистіти нам, щоб ми пристали до берегу, але вона швидко відгрібла. Охоронець не наполягав і ми проїхали. Коли ми проїхали, то вона почала казати, що це будівництво легко сфотографувати з протилежного берега і що ворог може цим скористуватися.

87 Третього дня я знову пішов з З. до Б., але вже вдень. Б. запропонував мені принести йому дві фотокартки. Виходячи від нього, я сфотографувався на вулиці у фотографа і через деякий час відніс їх Б. Б. запропонував мені розписатися на звороті фотокарток, що я й зробив, і запропонував мені прийти до нього наступного дня вдень.

89 **Pytання:** Скільки було фотознімків?

Відповідь: Фотознімків було приблизно 30 штук.

91 **Pytання:** Чи знаєте ви пред'явлений вам фотографічний знімок групи осіб числом шестеро?

Відповідь: Не знаю нікого.

Zgodnie z nakazem nr 36, przeprowadzono przeszukanie, podczas którego znaleziono i skonfiskowano następujące przedmioty: paszport aresztowanego nr 625110, zdjęcia jego rodziny i przyjaciół oraz dwa albumy z malowniczymi pocztówkami.

Pytanie: Pokazano Panu zdjęcie B. Czy rozpoznaje go Pan jako pracownika zajezdni kolejowej i mieszkańca Żmerynki?

Odpowiedź: Pamiętam go jako mieszkańca Żmerynki, ale nie pamiętam go jako pracownika zajezdni kolejowej.

Wiem na pewno, że dentystka przychodni rejonowej Cz. i jej mąż E. byli bardzo związani z B., często ich odwiedzali. B. robił im i sobie wspólne zdjęcia. U Cz. widziałam na własne oczy zdjęcie Cz. i B. razem.

Gdyby udało mi się zwerbować Ołeksandra Sz., wykorzystałbym go do uzyskania zdjęć.

W 1926 roku otrzymałem list od pewnego profesora A., najwyraźniej dyrektora instytutu bakteriologicznego w Turynie (Włochy) i redaktora włoskiego czasopisma “Bakteriologia i Epidemiologia”, w którym ów dyrektor prosił mnie o przesłanie mu mojej fotografii i krótkiej notki biograficznej.

Pytanie: Czy poprosił Pan swojego brata K. w liście do niego, aby przesłał Panu swoje zdjęcie?

Odpowiedź: Nie, nie prosiłem. On sam przysłał mi swoje zdjęcie w drugim liście w 1935 r. i poprosił, abym przesłał mu swoje zdjęcie, co też uczyniłem w liście zwrotnym, przesłałem mu swoje zdjęcie.

Pytanie: Czy po przeprowadzce do Kijowa, w ciągu ostatnich kilku lat, Pana synowie Liowa, Grygory i Gersz zbierali się razem w Pana mieszkaniu?

Odpowiedź: W moim mieszkaniu moi synowie Liowa, Grygory i Gersz spotkali się razem w 1932 roku, kiedy cała rodzina zebrała się, aby zrobić zdjęcie.

Zawsze był ubrany po cywilnemu, nielegalnie nosił broń, zawsze miał przy sobie aparat fotograficzny, fotografował kogo chciał w Kryżopolu.

Jakiś czas później przysłałam do domu A. i ktoś – A. lub jego żona, nie pamiętam dokładnie – powiedział mi, że otrzymali z Polski list od krewnych A. i zdjęcie krewnych A.

Pytanie: Podczas rewizji znaleziono fotograficzną pocztówkę zaadresowaną do Pana ze Lwowa? Kto ją wysłał?

Odpowiedź: Nie mam żadnych znajomych we Lwowie i nie pamiętam, kto wysłał tę pocztówkę.

92 На підставі ордеру №36 був проведений обшук, під час якого знайдено та вилучено: паспорт заарештованого за №625110, фотографічні картки рідних та знайомих і два альбоми з почтівками з видами.

95 Питання: Вам пред'являється фотографічна картка Б. Чи впізнаєте ви його як працівника паровозного депо та мешканця Жмеринки?

Відповідь: Пригадую Б. як мешканця Жмеринки, а як працівника депо не пам'ятаю.

96 Мені відомо й то, що зубний лікар районної амбулаторії Ч. та її чоловік Е. були тісно пов'язані з Б., часто останні заходили до них. Б. сам фотографував їх і себе разом. В Ч. я сама бачила фото-картку Ч. з Б.

97 Якби мені вдалося завербувати Олександра Ш., я мав використовувати його для отримання фотографічних знімків.

98 В 1926 році я отримав листа російською мовою від невідомого мені до цього професора А., вочевидь, директора бактериологічного інституту в Турині (Італія) та редактора італійського журналу “Бактеріологія і епідеміологія”, в якому цей директор просив мене прислати йому мою фотокартку і коротку біографію.

99 Питання: Ви просили в листі до свого брата К., щоб він прислав вам свою фотокартку?

Відповідь: Ні, не просив, він сам прислав мені свою фотокартку в другому листі в 1935 році і просив мене, щоб я вислав йому свою фотокартку, що я і зробив, в листі у відповідь вислав йому свою фотокартку.

100 Питання: Після вашого переїзду до Києва за останні кілька років чи збиралися у вас вдома ваші сини Льова, Григорій та Герш?

Відповідь: В мене вдома мої сини Льова, Григорій та Герш разом перебували в 1932 році, коли вся родина зібралася фотографуватися.

101 Він завжди був одягнутий в цивільне, нелегально носив пістолет, мав з собою фотокамеру, кого хотів, тих і фотографував в Крижополі.

105 Через деякий час я зайшла до А. в квартиру і мені не пам'ятаю хто сказав, А. чи його дружина, що з Польщі отримали лист від родичів А. і фотокартку його, А., родичів.

107 Питання: Під час обшуку у вас було знайдено фотолістівку на вашу адресу зі Львова. Хто вам пише?

Відповідь: У Львові в мене немає жодних знайомих і хто написав цю листівку я не пам'ятаю.

Nie znaleziono dowodów na ewentualne sfotografowanie planu.

Pytanie: Kłamię Pan, twierdząc, że zdjęcia zabrał Pan z mieszkania, w którym mieszkał D. Zdjęcia, które zostały Panu zarekwirowane podczas przeszukania, otrzymał Pan z zagranicy. Dlaczego Pan to ukrywa?

Odpowiedź: Nie otrzymałem znikąd żadnych zdjęć.

Pytanie: W jakim celu zachował Pan fotografię osób wygnanych w 1928 roku i gdzie ją Pan nabył?

Odpowiedź: W 1928 r. przebywałem w mieszkaniu jednej z tych osób, o nazwisku G., i podobno jego żona dała mi wtedy to zdjęcie. Z całego zdjęcia grupowego znam tylko sześć osób.

Później z ciekawości zaczęliśmy przeglądać zdjęcia i znaleźliśmy wśród nich fotograficzny plan Winnicy i obwodu winnickiego. Przyjrzelśmy się i były tam jakieś kropki narysowane czerwonym ołówkiem. Teraz żałuję, że nie zgłosiłem tego faktu służbom specjalnym. Wtedy nie zwracaliśmy na to szczególnej uwagi.

Fotografie mapy obwodu winnickiego, na której zaznaczono wszystkie naturalne zbiorniki wodne, wytwórnie alkoholu i cukru, które otrzymałem od L., przekazałem agentowi wywiadu japońskiego K., który przed aresztowaniem mieszkał w Moskwie.

W 1936 roku od Mariana do jego ojca Władimira H. przysły dwa listy z fotografiami. W swoim liście napisał, że jest w Mandżurii, ale nie powiedział, co tam robi.

Biorąc pod uwagę, że podczas przesłuchania jego matki Marii B., gdy pokazano jej zdjęcie, nie rozpoznała na nim swojego syna B., w tym przypadku może oznaczać, że zrobiła to celowo, aby odwrócić uwagę, dlatego by znaleźć zdjęcie B. musimy przeszukać pomieszczenia.

Zdjęcie znalezione przy mnie przedstawia Awrama R., jestem na nim z moim przyjacielem; na drugim zdjęciu jest Niuma R. Nie wiem jak się u mnie znalazło i nie wiem, kto jest przedstawiony na trzecim zdjęciu.

Wanda i Jadwiga prowadzą aktywną korespondencję, przesyłają sobie zdjęcia.

Zniszczył poprzez spalenie 23 zdjęcia, które zostały przejęte od R. podczas przeszukania, ponieważ uznano, że nie mają one wartości ani znaczenia dla sprawy — co potwierdza ten akt.

Тлумачення з j. російського на j. український — Андрій Достлев. Тлумачення з j. англійського на j. польський — Олександра Полерович, Тобіаш Янков'як, Олена Мартинчук.

108 Жодних слідів можливого фотографування плану знайдено не було.

109 Питання: Ви кажете неправду, коли стверджуєте, що фотокартки вами були взяті з квартири, де мешкав Д. Вилучені у вас під час обшуку фотокартки були вами отримані з-за кордону. Чому ви це приховуєте?

Відповідь: Я нізвідки ніяких фотокарток не отримував.

111 Питання: З якою метою ви зберігали в себе знімок висланих у 1928 році і де ви придбали цей знімок?

Відповідь: В 1928 році я жив на квартирі у одного з них, на ім'я Г., і, вочевидь, його дружина тоді дала мені цю фотографію. З усього групового знімку я знаю тільки шістьох людей.

112 Потім ми з цікавості полізли дивитися фотографії і серед фотографій знайшли фотоплан Вінниці і Вінницької області. Ми подивилися і там були відмічені червоним олівцем якісь крапки. Я тепер шкодую, що не заявив у спецчастину. Ми тоді не звернули особливої уваги.

113 Отримані від Л. фотознімки мапи Вінницької області, на якій було позначено розташування всіх природних водоймів, спиртоводочних та цукрових заводів, я передав резиденту японської розвідки К., який до свого арешту мешкав у Москві.

115 В 1936 році від Марьяна на ім'я його батька Володимира Луковича Х. були отримані два листи з фотокартками. В листі він писав, що знаходиться в Маньчжоу Го, але не казав, чим займається.

117

118 Знайдений в мене фотографічний знімок — Аврама Р., на ньому я разом зі своїм знайомим, а другий знімок — Нюми Р. Я не знаю, як це потрапило до дому, а третю фотокартку — я не знаю хто це такий.

119 Ванда з Ядвігою підтримують тісне листування, висилають одна одній фотокартки.

120 Виконав знищення шляхом спалення вилучених під час обшуку у Р. фотознімків кількістю 23 штуки, як таких, що не мають жодної цінності і не мають стосунку до справи, про що й було складено цей акт.

Переклад з російської на українську мову — Андрій Достлев. Переклад з англійської на польську мову — Олександра Полерович, Тобіаш Янков'як, Олена Мартинчук.

After silence *Przebywając w Niemczech*

fotografia analogowa,
materiały archiwalne z Państwowego
Archiwum Obwodu Połtawskiego
2022

Projekt badawczy organizacji pozarządowej *After silence* powstał na podstawie jednego zdjęcia wykupionego z aukcji internetowej. Na zdjęciu — ukraińskie pracowniczki przymusowe w mieście Furtwangen im Schwarzwald w Badenii-Wirtembergii. W pierwszym rzędzie: Hanna Kowalenko (druga od prawej) — właścicielka archiwum fotograficznego wykupionego przez *After silence* w 2022 roku. Dokładnie nie wiadomo, w jaki sposób zdjęcie to trafiło na aukcję internetową. Prawdopodobnie po śmierci właścicielki i/lub z powodu obojętności potomków.

Przebywając w Niemczech* — archiwum online, które zawiera ponad 150 zdjęć ukraińskich robotników i robotnic przymusowych w nazistowskich Niemczech, wykupionych na aukcjach internetowych i targach staroci w ciągu ostatnich kilku lat. Kolektyw badawczy zbiera doświadczenia przymusowych robotników i robotnic, deportowanych z terenów okupowanej Ukrainy w latach 1941-1944 do nazistowskich Niemiec, poprzez źródła wizualne – fotografie prywatne i rodzinne. Zespołowi udało się zidentyfikować osoby przedstawione na tych zdjęciach, znaleźć w archiwach dodatkowe informacje na ich temat i prześledzić ich losy.

* W tytule projektu znajduje się oryginalny napis *Під час перебування в Германії* (*Przebywając w Niemczech*), którym robotnicy i robotnice przymusowi w nazistowskich Niemczech często podpisywali swoje zdjęcia.

Podpis na rewersie zdjęcia:

Na pamiątkę drogiej przyjaciółce Kowalenko Galii od Kowalenko Marusii podczas pobytu w Niemczech. Choć miną lata i upłynie czas, spojrzysz na zdjęcie i przypomnisz sobie o mnie. Wręczyłam w niedzielę o 12, 7 listopada 1943 roku. Galya + Marusia = przyjaciółki.

Archiwum dostępne online:

Після тиші *Під час перебування в Германії*

аналогова фотографія,
матеріали з Державного архіву
Полтавської області
2022

Дослідницький проект громадської організації *Після тиші* створено на основі однієї фотографії, придбаної на інтернет-аукціоні. На фото — українські примусові робітнички у місті Фуртванген-ім-Шварцвальд, земля Баден-Вюртемберг. У першому ряду: Ганна Коваленко (друга праворуч) — власниця фотоархіву, придбаного *Після тишею* у 2022 році. Як саме світлина потрапила на інтернет-аукціон невідомо. Ймовірно, після смерті власниці та/або через байдужість її нащадків.

Під час перебування в Германії* — це онлайн-архів, який містить понад 150 фотографій українських примусових робітників та робітниць у нацистській Німеччині. Фото придбані дослідниками_цями *Після тиші* та активістами_ками на інтернет-аукціонах та антикварних ярмарках впродовж останніх кількох років. Дослідницький колектив збирає досвіди примусових робітників і робітниць, вивезених з окупованої України у 1941-1944 роках до нацистської Німеччини, через візуальні джерела — приватні та родинні фотографії. Команді вдалося ідентифікувати людей, зображених на цих фотографіях, знайти додаткову інформацію про них в архівах та простежити їхню долю.

* У назві проекту використано оригінальний напис *Під час перебування в Германії*, яким часто підписували свої фотографії примусові робітнички та робітнички в нацистській Німеччині.

Архів доступний онлайн:

Denys Pankratov
Zmarłych i rannych.
Ćwiczenie z pewności historycznej

tekst, materiały archiwalne
z Państwowego Archiwum
Obwodu Lwowskiego
2021

Są wydarzenia, których ślady materialne istnieją tylko na półkach archiwizacyjnych. Wybrane i ukryte. Zapomniane i wyrzucone z polityki pamięci historycznej. Takimi są wydarzenia z kwietnia 1936 roku we Lwowie. Liczne akcje robotników i robotnic oraz bezrobotnych przerodziły się w masową demonstrację i walkę przeciwko brutalnemu zachowaniu policji. W wyniku kilkudniowych starć zginęły dziesiątki osób, setki zostały ranne i aresztowane. W latach 50. szpitalne listy i zdjęcia osób zmarłych zostały starannie „opracowywane” i dopasowane do radzieckiej ideologii.

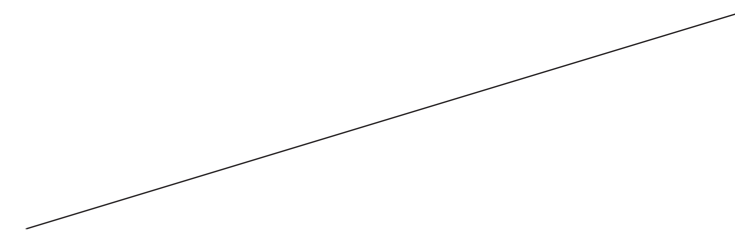
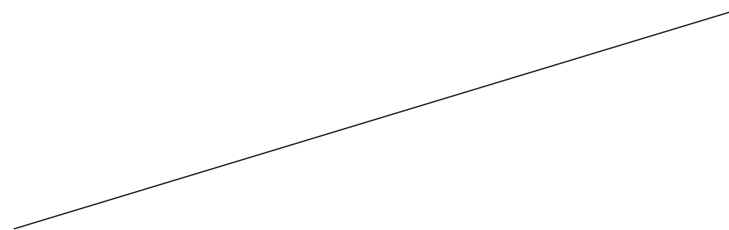
Zmarłych i rannych. Ćwiczenia z pewności historycznej to przede wszystkim gest artystyczny wobec zapomnianej i zmarginalizowanej historii protestów robotniczych na terenie współczesnej Ukrainy. Denys Pankratov bada materiały dotyczące ruchów robotniczych z Państwowego Archiwum Obwodu Lwowskiego. Krytycznie analizuje zapomniane wydarzenia oraz przeobrażenia dokumentów, w tym fotografii, w różnych kontekstach historycznych.

Денис Панкратов
Zmarłych i rannych.
Вправа з історичної певності

текст, матеріали з
Державного архіву
Львівської області
2021

Є події, матеріальні сліди яких існують лише на архівних полицях. Відібрані і приховані. Забуті і викреслені з політики історичної пам'яті. Такими є події квітня 1936 року у Львові. Численна акція робітників і робітниць та безробітних перетворилася на масову демонстрацію та опір брутальній поведінці поліцейських. У результаті кількоденних сутичок, загинули десятки людей, сотні були поранені та заарештовані. У 1950-х роках шпитальні списки та фотографії загиблих були ретельно „опрацьовано” та вписано в радянську ідеологію.

Загіблі та поранені. Вправи в історичній визначеності — це насамперед мистецький жест проти забутої та маргіналізованої історії робітничих протестів на теренах сучасної України. Денис Панкратов досліджує матеріали про робітничі рухи у Державному архіві Львівської області. Він критично аналізує витіснені з пам'ятні події та трансформацію документів про них, у тому числі фотографій, у різних історичних контекстах.

Текст з вистави:

Zmarłych i rannych. Ćwiczenie z pewności historycznej

Експозиція опiera się на документах archiwalnych, które zobaczyłem w Archiwum Państwowym obwodu Lwowskiego — dotyczyły one spraw śledczych i sądowych odnośnie wydarzeń kwietnia 1936 roku we Lwowie. Jest to 10 fotografii ofiar demonstracji 16 kwietnia 1936 roku we Lwowie. Zdjęcia zostały wykonane przez śledczych w kostnicy i szpitalach. Na awersie zdjęć znajduje się portret i numer osoby zmarłej, na rewersie — pośpiesznie napisane szarym ołówkiem nazwiska w języku polskim: Łacinnik Michał, Arzt Leja, Mironiuk Władysław, N.N. Kobieta.

W latach 50. dokumenty trafiły do Państwowego Archiwum obwodu Lwowskiego, gdzie radzieccy historycy zaczęli opracowywać sprawę wydarzeń z kwietnia 1936 roku. Na tylnej stronie fotografii, pod niektórymi nazwiskami, dodawali podpisy — oznaczenia wykonane niebieskim atramentem w języku ukraińskim: żydowski robotnik, polski żołnierz, żydówka - robotniczka, komunistyczny robotnik.

Przy identyfikacji zmarłych radzieccy historycy powoływali się oczywiście na tzw. listy zmarłych i rannych — szpitalne listy sporządzone na zlecenie Okręgowego Sądu Śledczego we Lwowie 17 kwietnia 1936 roku. W tych listach, obok nazwiska i rodzaju zranienia, podane są imiona rodziców, miejsce zamieszkania, rodzaj działalności, a także informacje o oskarżeniach karnych zmarłego (od kradzieży po działalność politycznej).

W listach maszynopisnych zidentyfikowano 84 osoby, w tym 14 zmarłych.

*14 kwietnia 1936 roku miała miejsce spontaniczna akcja lwowskich bezrobotnych, których przemarsz przez Plac Rynkowy do Urzędu Miasta został w kilku miejscach zablokowany przez policję. Na placu Akademickim, gdy policja próbowała rozpedzić grupę demonstrantów, w ich kierunku poleciały kostki brukowe. Jeden z policjantów w odpowiedzi oddał kilka strzałów w kierunku grupy. Bezrobotny Vladislav Kozak zmarł prawie natychmiast od strzałów, a inny, Mykola Sereda, został ciężko ranny. Dzień później, 16 kwietnia, Vladislav Kozak został pochowany. Aby uniknąć niepokojów i antyrządowych demonstracji podczas konduktu pogrzebowego, władze miasta postanowiły pochować Kozaka na cmentarzu Łyczakowskim, znajdującym się w pobliżu Szpitala Ogólnego, gdzie znajdowało się ciało zmarłego. Partie polityczne i organizacje pozarządowe próbowały uzyskać zgodę na pochowanie go na cmentarzu Janowskim, ale władze miasta odmówiły. Tłumna demonstracja (8 tys. osób), która zebrała się na pogrzeb, nalegała na przejście przez całe miasto i pochowanie Vladyslava Kozaka na cmentarzu Janowskim. Procesja ruszyła ulicą Piekarską w kierunku centrum miasta około godziny 15:00. Wkrótce oddział policji podjął nieudaną próbę powstrzymania demonstracji, co wywołało dalsze niepokoje w całym mieście, w tym próby ataków na posterunki policji i budynki rządowe. Demonstranci utworzyli barykady, a policja odpowiedziała ogniem. Około godziny 18:00 na cmentarzu Janowskim pojawiło się 1500 osób. Starcia z policją, a także niszczenie i plądrowanie sklepów, czy innych instytucji w centrum miasta, trwały do północy. Rano ulice były już oczyszczone z barykad, a o wydarzeniach informowały rozbite witryny sklepów, nagłówki gazet i proraządowe komunikaty wywieszane na murach miasta. W wyniku starć 16 kwietnia zginęło 13 osób, 102 zostały ranne, a 700 aresztowano.

Denys Pankratov

Текст в експозиції:

Zmarłych i rannych. Вправа з історичної певності

Ця експозиція побудована на документах — слідчих та судових справах подій квітня 1936 року* у Львові, побачених у Державному архіві Львівської області.

Це 10 фотокарток, на яких зафіксовані загиблі під час демонстрації 16 квітня 1936 року у Львові. Світлини зроблені слідчими у морзі й шпиталях. На лицевій стороні фотокарток — портрет і номер загиблих, на звороті — поспіхом написано сірим олівцем імена польською мовою: Lacinnik Michał, Arzt Leja, Mironiuk Władysław, N.N. Kobieta.

У 1950-х роках документи потрапили до Державного архіву Львівської області, де радянські історики почали укладати справу про квітневі події 1936 року. На звороті фотокарток, під деякими іменами, з'явилися підписи-ідентифікатори, зроблені синім чорнилом українською мовою: *робітник-єврей, солдат-поляк, робітниця-єврейка, робітник-комуніст.*

Вочевидь, під час ідентифікації загиблих, радянські історики звертались до так званих *listy zmarłych i rannych* — шпитальних списків загиблих та поранених, сформованих на запит окружного слідчого суду у Львові 17 квітня 1936 року. У цих списках, поруч з ім'ям і характером рани, вказані імена батьків, місце проживання, вид діяльності загиблої чи пораненої особи, а також інформація про притягнення до кримінальної відповідальності (від крадіжок до політичної діяльності).

У цих машинописних списках ідентифіковано 84 людини, серед яких 14 загиблих.

*14 квітня 1936 року відбулась стихійна акція львівських безробітних, ходу якої через площу Ринок, до Міської ради, заблокувала поліція у декількох осередках. На Академічній площі (нині — це перетин проспекту Шевченка і вулиці Саксаганського), коли поліцейські намагалися розігнати групу демонстрантів, у них полетіла бруківка. Один з поліцейських відповів на це кількома пострілами в групу. Від пострілів майже одразу загинув безробітний Владислав Козак, інший безробітний — Микола Серeda — був важко поранений. Через день, 16 квітня, було поховання Владислава Козака. Щоб уникнути заворушень та антиурядових демонстрацій під час поховальної процесії, міська влада вирішила поховати Козака на Личаківському цвинтарі, розташованого біля Загального шпиталю, де було тіло загиблого. Політичні партії і громадські організації намагалися отримати дозвіл для поховання на Янівському цвинтарі, на що міська влада відмовила. Втім, велелюдна (8 тисяч людей) демонстрація, що зібралася на поховання, наполягла на прохід через усе місто і поховання Владислава Козака на Янівському цвинтарі. Процесія вирушила вулицею Пекарською в бік центру міста, близько 15:00. Невдовзі загін поліції зробив невдалу спробу зупинити демонстрацію, що спровокувало подальші заворушення по всьому місту — спроби атакувати поліцейські відділення й будівлі органів влади. Демонстранти утворювали барикади — поліція відповідала вогнем. До Янівського цвинтаря, близько 18:00 прийшло 1500 людей. Сутички з поліцією, а також погроми і грабунки крамниць й інших закладів в центрі міста, продовжувались до опівночі. На ранок вулиці вже були очищені від барикад і про події сповіщали розбиті вітрини, газетні заголовки й проурядові відозви, що були розвішані на стінах міста. У сутичках 16 квітня було вбито 13 осіб, 102 поранено, 700 заарештовано.

Денис Панкратов

Dmytro Krasnyi
Bez tytułu

album fotograficzny, kolaż
2020

Album fotograficzny jest przedmiotem intymnym i czułym, a zarazem miejscem, w którym spotyka się prywatne z publicznym. Z jednej strony album otwiera przed osobą oglądającą prywatny świat właściciela lub właścicielki, z drugiej strony — wytwarza pożądaną wizerunek osobisty albo performuje idealne relacji rodzinne. Najczęściej album fotograficzny jest uporządkowaną narracją, która zawiera najważniejsze momenty z życia pewnej osoby. Zdjęcia stają się dowodem wydarzeń i/lub konkretnej osoby czy grupy ludzi.

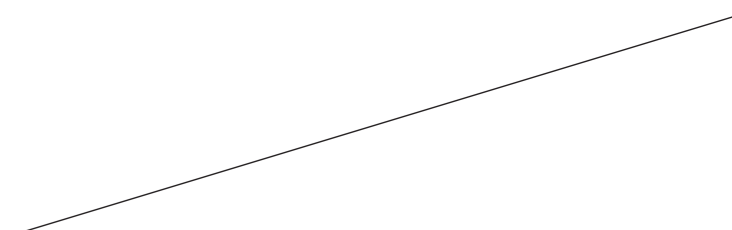
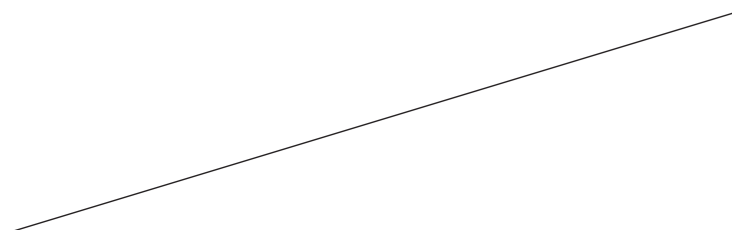
Dmytro Krasnyi stworzył zaskakujące i kuriozalne kompozycje ze zdjęć, kupionych na targach staroci, a następnie złożył je w album, wcześniej wyrzucony na śmietnik. Za pomocą mistyfikacji i dekonstrukcji obrazu fotograficznego, artysta podważa narzuconą funkcję dokumentu i dowodzi, jakim wielkim złudzeniem może być moment utrwalony na zdjęciu.

Дмитро Красний
Немає назви

альбом для фотографій, колаж
2020

Фотоальбом — це інтимний і вразливий предмет, і водночас це місце поєднання приватного і публічного. З одного боку, альбом відкриває глядачеві ці особистий світ власника чи власниці, а з іншого — створює бажаний персональний образ або маніфестує ідеальні сімейні стосунки. Найчастіше фотоальбом — це послідовна розповідь, яка містить найважливіші моменти з життя людини. Фотографії стають свідченням подій та/або конкретної особи чи групи людей.

Дмитро Красний створив курйозні та химерні композиції з фотографій, придбаних на антикварних ярмарках, а потім зібрав їх в альбом, знайдений на смітнику. За допомогою містифікації та деконструкції фотографічного образу художник ставить під сумнів нав'язану функцію документа і доводить, якою великою ілюзією може бути мить, зафіксована на фотографії.

**Anna Pylypyuk i
Volodymyr Shypotilnykov**
Fotografia wkracza w codzienność

książka fotograficzna,
wybrana seria zdjęć
2022

Książka fotograficzna wraz z wybraną serią zdjęć przedstawia powszechne w czasach radzieckich wernakularne praktyki fotograficzne — szereg trywialnych i niepowtarzalnych, typowych i specyficznych wizualnych zapisów życia codziennego. Większość z przedstawionych sposobów/zwyczajów fotografowania przestały istnieć w świecie szybkiej konsumpcji treści wizualnych. Na przykład robienie zdjęć na pogrzebach lub obok telewizora.

Praktyka artystyczna Anny i Volodymyra opiera się na poszukiwaniu, zbieraniu i archiwizowaniu fotografii, które według większości ludzi nie mają wartości estetycznej, historycznej lub symbolicznej. Często takie zdjęcia trafiają na śmietnik albo targi staroci. Zbierając serie typowych, zepsutych, dziwacznych zdjęć artyści nadają im nowe znaczenia i wartości, zachowując przy tym oddolne spojrzenie na codzienność w warunkach rzeczywistości radzieckiej.

**Анна Пилипюк і
Володимир Шипотільников**
Фотографія міцно входить у повсякдення

фотокнига, вибрана
серія фотографій
2022

Фотокнига разом із вибраною серією світлин представляє поширені у радянський період вернакулярні фотопрактики — тривіальні та унікальні, типові і специфічні візуальні записи повсякденності. Більшість цих способів/звичок фотографування вже не існують у світі стрімкого споживання візуального контенту. Наприклад, фотографування на похоронах або біля телевизора.

У фокусі мистецької практики Анни та Володимира є пошук, збирання та архівування фотографій які, на думку більшості людей, не мають ні естетичної, ні історичної, ані символічної вартості. Часто такі фотографії опиняються на смітниках або антикварних ринках. Анна та Володимир колекціонують типові, химерні фото з недоліками, надають їм нових значень, у такий спосіб зберігаючи низовий погляд на повсякденне життя в умовах радянської дійсності.

